

MÁRKUS BÉLA

Egérfogak

ILLYÉS GYULA: NAPLÓJEGYZETEK (1929–1978)

(Tények, adatok, témák) A Szépirodalmi Könyvkiadó 1986 óta hat kötetet jelentett meg Illyés Gyula „naplójegyzetei”-ből. Az első hármát Illyés Gyuláné válogatásában, szerkesztésében és sajtó alá rendezésében. A másik háromban leánya, Illyés Mária is a segítségére volt – az 1973-mal kezdődő periódust már közösen jegyzik. Az 1929-től 1945-ig tartó részt, a legnagyobb szakaszt, összesen tizenhét esztendő felölelő első kötet a legkisebb terjedelmű valamennyi közül; alig valamivel több, mint huszonnégy lapnyi jut egy évre; a következőben, az 1946-tól 60-ig terjedőben már majdnem harmincöt és fél lap az arány; 1961 és 1972 között íródottak harmadik könyvében éppen harmincöt lap van – átlagosan – évenként. 1973-ban még nem, de 1974-ben már szembetűnően változik a naplóróli elszántság és igekezet: egy esztendő alatt több mint tízszer annyit jegyez fel – pontosan háromszázhatvanhét lapot –, mint korábban. A kedv és az akarat nem lankad a hatodik kötet (1977–1978) tanúsága szerint sem; a kiugró két év azonban az 1975-ös és a 76-os: önmagában egy esztendő termése majdnem háromszáz lapnyi. Még nyilvánvalóbb a különbség az alapján, hogy az első három kötetben, 1929-től 1972-ig, negyvennégy esztendőn át összesen nincs annyi feljegyzve, mint az 1973 és 78 közötti hat évben, az utóbbi három kötetben. A nem sokkal kevesebb, mint háromezer oldalas *Naplójegyzetekben* tehát eleve aránytalanul oszlanak el a műfaj természetes egységei, a napi feljegyzések. Pusztán a mennyiségi mutatók alapján is úgy fest, hogy Illyés Gyula csak élete alkonyán, már túl a hetvenedik esztendején láncolta oda magát a naplórírás gályapadjához.

Még inkább megbizonyosodhatunk erről, ha évről évre haladva, s a műfajokat is szemügyre véve nézzük a hat kötetet. Nem napokat, nem heteket, de hónapokat, sőt éveket hagy ki a naplóróli: az 1929. január 19-én kezdődő – a szerelmet mint érzést és a partnert mint leendő házastársat elemző – feljegyzések mindjárt megszakadnak, és csupán négy hónap elteltével, május 30-án folytatódnak újra; 1930-ból az első, dátummal jelölt bejegyzés november 15-éről való; 1931-et és az ezt követő három esztendőt a szerkesztők a Nyugatban, illetve a Magyar Hírlapban publikált apró bírálatok, cikkek beiktatásával jegyzik – köztük *Az író felelős* és a nagy indulatokat kiváltó, az irodalmat megosztó *Magyarok pusztulása* –, a folyamatosság illúziójának megteremtése érdekében, azaz nyilvánvaló szükségből.

1935 – a Gömbös Gyulával való híres találkozó esztendeje – az első év, amelyik legalábbis január végétől rendszerességgel és következetességgel kecsegtet – június közepe táján azonban itt is félbeszakad a napló, hogy több mint egyesztendős kihagyással, 1936 szeptemberében folytatódjék újra, ekkor is pár lapnyi reflexió, életkép erejéig, a személyes feltárulkozást vagy az eseményszerű beszámolót nélkülözve. Nem hoz változást 1937 sem. Úgy telik el, hogy a naplójegyzetek igazából egy sorral sem szaporodnak. József Attila halálának esztendejéből a kötet a Nyugat publikálta kisebb írásokat hozza, s a *Rend a romokban* verseskötet elé szánt bevezetőt.

1938 ismét az elszánás jegyében indul: január 7-étől fölír minden – számára – lényeges találkozót, megbeszélést, irodalmi és magánéleti vonatkozásút egyaránt, például Imrédy Bélával, ekkori hivatalfőnökével, a Nemzeti Bank elnökével, a későbbi

miniszterelnökkel. Egy hét múlva azonban ott az árulkodó pár mondat: „Most négy éve hagytam abba ezt a felesleges jegyzetést. Négy éve szinte semmi sem történt. Csak tragédia, tragédia, de az aztán mennyi! Úgy látom ezt a négy évet, mint egyetlen napot. Jobb lett volna átaludni. Egyetlen személy, ez minden eredmény benne.” Ez a személy – Flóra – innen kezdve jelenik meg a mindössze húsz napig jegyzett lapokon. 1939 sem ülteti oda Illyést mindennap vagy akárcsak hetente is a naplója elé; az április végi, az egész esztendőből csupáncsak egyetlenegy nappal dátumozott bejegyzések először rögzítik a szerzőt ért rágalmatokat, bántásokat, és a kommentáló-elemző részleteken túl először lépnek fel az aforisztikus tömörség, az axiómaszerűség, a gondolat művészi közlésének igényével. 1940 ennek a folytatását ígéri; a költői mesterség éppúgy a töprengések tárgya, mint egy-egy utazásé. Útibeszámoló éppúgy szerepel, mint reflexió egy könyvről; politikai állásfoglalások csakúgy, mint műhelyvallomások. A sokszínűvé válás esélyét, a sokféle tájékozódás lehetőségét ekkortól hordozza a még mindig nem rendszeresen vezetett napló. A következő év e tekintetben is változást hoz: szinte havonkénti csoportosításban adja elő szerkesztői tapasztalatait, írói terveit, különböző kommentárjait, tárcáit.

1942 aztán már csakugyan az az esztendő – az elején mindjárt egy erdélyi, kolozsvári és marosvásárhelyi utazással –, amelyikben a számára lényeges, megörökítésre méltó eseményeket valóban meg is örökíti. Február 2-án, illetve 10-én például az alábbiakat: „Öt éve jóformán nem láttam embert (magántársaságban). Ez az elvonultság néha olyan – a lelkiismeret-furdalás perceiben –, mint disznónak a pocsolója: melegen és biztonságban heverek benne”; a második feljegyzés Németh Lászlóról szól, akivel „Hat év után most tíz napja találkoztunk először”. E magány oldódásával és a politikai esélyek latolgatásával együtt jár az önellentmondásos elhatározás: „Naplót írok, s valójában életem eseményei érdekelnek a legkevésbé. Legfeljebb kapcsolódásuk foglalkoztat néha, illetve mosolyogtat meg. Az, amit már én keverek ki belőlük.” Nemcsak az élete eseményei – a társadalomé se igazán érdeklik. A világháború krónikája, csatái helyett az irodalmi háborúskodásokat, csetepatéit írja. Külön a maga „belső ügy”-ét, hogy fel kell adnia az orvtámadások megszüntetésére és a szellemi függetlenség biztosítására hivatott Magyar Csillag szerkesztését, hiszen dolga – mint Babits példájából tudta előre – igazából a falu közepére állított vogul fabálványé lett, „aki azért áll ott mindenki keze ügyében, hogy legyen kit gyorsan leköpní s megkorbácsolni szárazság, árvíz vagy akár csak a feleség meglépésének idején”. Személyes bántásokról, sérelmekről számot ad. Egy-egy, a magyarság, a nemzet szempontjából sorsdöntő történelmi esemény dátumánál azonban hiába ütnénk föl a naplót. Kislánya, Mariska felcseperedését novellisztikusan jeleníti meg, a háború kimeneteléről olykor-olykor ha felvillant egy víziót. *1944 október* címmel aztán – az eseményeket követően néhány hónap múlva – olyasfajta emlékezés írásába kezd, mint Nagy Lajos Pincenaplója. Szándéka, hogy egyszer majd elevenebben és részletesebben leírja a történeteket, nem valósult ugyan meg, ám az 1974-ből való visszaemlékezéssel s az 1945 eleji feljegyzésekkel együtt így is hiteles beszámolót nyújt családjá, barátai, s a maga háborús hányattatásairól.

Megpróbáltatásainak, a nem szűnő, sőt fölerősödő rágalmozásoknak tükre a következő évek krónikája is. Zsolt Béla cikkéből azt olvassa ki, hogy az sötét fasisztának tartja őt, ám a személyeskedést elkerülendő, a naplóban, s nem nyilvánosan válaszolja neki: „ha ő engem (állandóan s következmények nélkül) magyar fajvédőnek mond, annak rám nézve megbecstelenítő zöngéje van; ha én mondom s tartom őt és társait zsidó fajvédőnek (ahogy valóban annak tartom), azért megint csak énram hullik

valami elítélés". 1946 elején szellemes tömörséggel fogalmazza meg a későbbiekben is visszatérő védekezését: „Magyar fajvédő vagyok? Nem, csak magyar fejjvédő.” A szlovákiai magyarok kitelepítése miatt emeli fel a szavát; előbb Imrédy, Kiss Ferenc, Rajniss és mások népbíróági tárgyalásaira jár, utóbb szerepet szán feljegyzéseinek: *Korképek* címmel egész sorozatot állít össze belőlük. Ambíciója mutatkozik egységben szemlélni a korjellemző mozzanatokot a magánéletiekkel.

1946 az első esztendő, amikor – kisebb kihagyásokkal – valóban rajta van, hogy megírja a napi penzumát. Ezen túl levelek, regényrészletek, ostromtörténetek, a parasztság művelődése ügyében íródott kiáltvány, útijegyzetek és útvázlatok, vitacikkek, a Válasz beköszöntő írása – *Az idő kérdései* –, sőt kritikák is jelzik azt az *trófi örömet*, amely a sokat idézett elragadtatásra sarkallja: „regényt lehet majd írni, regényt végre, igazít, nem transzcendens elmélkedéssel, nem prousti időelmélettel, hanem cselekménnyel telítettet, egyvégtében egy harminckötetes roman fleuve-öt, vagyis regény-folyamot. Balzaci világban élek. Van polgári világunk is végre, szabályszerű nyugati!”

1947-ben, újévkor még a magyarság jó zömét, főként a vidéki értelmiséget szeretné kimozdítani felhajtott gallérú mozdulatlanságából, megismételt tételéhez – a magyarság vagy demokrata lesz, vagy semmi sem lesz – hozzátevé: demokráciánk is vagy magyar lesz, vagy semmilyen sem. A szavak helyett a cselekvésekkel és alkotásokkal mérni az embert – ennek az eltökéltségnek a jegyében írónak tovább – február közepéig napi módszerességgel – az Olaszországban, Svájcban, Franciaországban és másutt emlékeztetőül felrótt sorok. Aztán, már a sikertelen béketárgyalásokat követően, egy fél éves kihagyás érzékelteti a kedv elapadását. És ez a becsvágy hosszú-hosszú időn át nem is éled újjá.

1948-tól 1959-ig egy esztendőre tizenhét lapnyi feljegyzés sem jut, pedig ezek között is több a naplófeljegyzések sorába nem illő kritika, beszámoló, trófi igénnyel formált elbeszéléstörredék, előszó, vitacikk, sőt egy nagyobb mű vázlata, anyaggyűjtésre valló adatokkal, munkafolyamatok és mesterségek leírásával, párbeszédekkel és ízes népi mondásokkal, káromlásokkal és tájszótárba való címszavakkal. Az 1949 júniusában Rácegresen kezdett feljegyzések sora, hosszú, több mint félszáz lapnyi terjedelme a *Puszták népe* folytatását ígéri – nem az *Ebéd a kastélyban* életregényi fikcionalitásával, hanem dokumentarista aprólékosággal, szociográfiai pontossággal. Korrektségről és tisztességről árulkodó szerkesztői megoldás ugyanebből az évből a *Szózatok a légben* és a *Három versszakasz, prózában* egymás mellé tördelése. Az előbbi az „édenien gyönyörű tájba” hirtelen betörő „recsegés”-nek, egy „várszerűen különálló jókora ligetből” – mely „műliget volt” – mennydörgő hangnak a rögzítése: a Rajk-per hangszórós közvetítéséé. „Csakhamar Rajk László hangja lőtte a kibimbózó csillagokat...” – fejeződik be a metaforikus politikai véleménynyilvánítás. Mindjárt utána viszont a Csillag közölte Sztálin-köszöntő következik. De nem marad ki a négy évvel későbbi, az Irodalmi Újság közreadta búcsúztató sem, a *Történelmet csinált*, benne az óvatosan kétértelmű, sokat citált zárópasszussal a Sztálin nevet viselő korszakról: „Életem nagy becsvágya, hogy ezt a korszakot, mint író méltó módon ábrázoljam”, és azzal a ritkán idézett félmondattal, amellyel a rendkívüli történelmi egyéniséget jellemzi: azon volt, hogy „a gondolatból, ha török, ha szakad, tett legyen”. E sorba illesztve a magyar írók első kongresszusán, 1951 áprilisában elhangzott felszólalását, valamint a Szabad Népből közölt, Rákosi Mátyás születésnapjára tisztelgő emlékezését – *Ezerkilencszázhuszonhat július* – dicsérendőnek tetszik az elhatározás: ha már a szocializmus vaskoráról, a személyi kultusz legsötétebb éveiről alig maradt valami, akár magánhasználatra szánt feljegyzés is, nemhogy a folyamatot, de még az apró részleteket

illetően sem – legalább ezek a közlemények kapjanak nyilvánosságot újra. Az olyan irodalomtörténeti érdekességű dokumentum mellett, mint a Szabó Lőrinc kedvese, Vékes Ödönné Korzátí Erzsébet öngyilkosságáról, majd temetéséről szóló naplójegyzet az afféle, egy ünnepségről és fogadásról készített beszámolóval együtt, amelyekben a bizalmasan tréfálkozó Rákosi, Révai József és a kor több notabilitása a központ.

Ez idő tájt, 1950 februárjában – legalább rövid időre, pontosan egy hétre – fellángol még a korképfestő vágy; eleget tesz a kevés számú formai kötöttségek egyikének, a dátumok pontos jelzésének is – aztán viszont se Rákosi „bukása”, se az 1953-as kormányprogram, se az „új szakasz” döccenői. Egy-két szösszenet, fogadáson ellesett pillanatkép „a »személyi kultusz« elmebajba fordulása” idejéből, hogy aztán a zsdanovizmust elítélő pár sornyi reflexiót és a kurta *Székelyföldi tudósítást* követően az 1956-os bejegyzések – bár egy oldal épp az október 24-iek közül hiányzik – csaknem teljes érdektelenséget mutassanak a forradalmi eseményekkel, a zűrzavarral, majd a bitófás, pufajkás konszolidációval szemben.

1957-ben május 8-áról való az első, életképi feljegyzés, mély depresszióra, tartós kedélytelenségre vallóan: „Soha ilyen mélyen nem éreztem magam – látszólagos indok nélkül”; „Sokat vívódtam az utóbbi időben a halál gondolatával”. 1958-nak végre azzal vág neki, hogy ha eddig még mindig abbahagyta is „az efféle naplóírást”, most jó volna nem abbahagyni, kiváltképp, mert szinte a pórusaiban érezheti, mennyire elhúzódik tőle a világ. A fogadalom azonban legfeljebb addig tart, míg ki nem dühöngi magát egy Élet és Irodalom-beli cikk és a szerző, Bölöni György miatt, aki esztendők óta folyvást a „népiek” ellen ír, a nacionalizmus, a barbárság ellen – „A műveltség, a pallérozottság, az elfogulatlanság védelmében; s birtokában, hangjáról ítéve”.

A következő év is az „új életet kezdeni” jegyében indul. Hamarosan újfent elmélkedés tárgyává teszi a napló műfaját is. Ekkor tűnik föl először – január 20-án – e kései feljegyzésekben oly sűrűn emlegetett, nagy szerepet vivő Aczél György, egyelőre keresztnevének említése nélkül. Ekkor kezdődik a *Malom a Sédén* hosszú kálváriája, hogy Major Tamással még Révai Józsefet is igyekeznek megszerezni a darab előadásának egyengetői közé. Ha kétségek támadnának, mit ért 1959-ben Révai szava, mennyire volt a „bukott” rezsim, a Rákosi-éra levitézett képviselője, érdemes ezt a párbeszédet is rögzítő feljegyzést elővenni. A „régí tréfás hangulat”-ot idézi fel a „ma is” a „legkülönb teoretikusunk”-nál – ez Major minősítése – tett látogatás; csupa szellemes pengeváltás, évődés – a hatalmas tudatában levő ideológust mutatja. Szerepe még ekkor is: a számonkérőé. A számot adóé, a számvetést készítő helyett. Illyésnek kell szabadkoznia, miért hallgat. Holott: „Eddig is publikáltam volna. Nem rajtam múlt.” A Magvető visszaadja a verseskönyvét, mégis „meghódolása”-ról keringenek pletykák. Ezeket mély levertséggel fogadja. Az írószövetség újrászervezésére szánt hatvantageg előkészítő bizottságból való egyidejű kihagyását viszont kitüntetésnek veszi. Tartós mellőztetését, nem önszántából történt hallgatását ha kérdőre vonják, öntudatosan is tudja indokolni: „Jönnek-mennek az államtitkárok, de én Babitsnak és Petőfinek felelek!” Az idegkitérés, a sírógörcs kerületi, és a szíve is elszorul az undortól, mégis, amiatt, hogy Babits vetélytársa lehet abban, kit ért a legtöbb mocskok ebben az országban. Az 1960-as feljegyzéseket ezért zárja Heine legszebb mondatának – „A világ kettészakadt, s a repedés az én szívemen ment át” – kommentárjával.

Az eljövendő idők – bár oldanak zárkózottságán és elzártóságán – sem szoktatják hozzá a naplóírást aprómunkájához. Az emlékező és emlékállító akarat a Naplójegyzetek legszebb és legmeghittebb lapjai közé emeli az *F.*-ről, azaz Flóráról frottakat, hitelesíti, valóban élete „legnagyobb és legtartalmasabb élménye” e jellem megismerése.

A bensőségesség és a tárgyismeret a hitelesítő pecsét az *Elvezető a Balatonhoz* oldalain, egy fényképkönyvhöz írt terjedelmes előszón. Ez az *Új úton a Balaton körül* című esszéjén is. Talán a *Kháron ladikján* előmunkálataiként is diagnosztizálja az öregedés tüneteit: a költészet meg a tárgya kapcsolatát elemzi; elszaporodnak a gnomikus bejegyzések; képek, vers- és önéletrajzi motívumok bukkannak fel; skicceket, emlékeztetőket őriznek az inkább a vázlatkönyv, elegeys gyűjtemény, semmint a napló szerepét betöltő lapok. Portrét fest a tihanyi szomszédairól csakúgy, mint Sarkadi Imréről; munkáinak menetéről ad számot – dátumozások nélkül is kezd kialakulni az elbeszélő-leíró, illetve az elemző-kommentáló részletek arányossága; nagyjából egyformán adagolja a magán-, illetve a közérdekű információkat. S mintha még a művészi megformálás igénye, a művészi hatásra törekvés is vezetné: élenkéntként kuriózumokat iktat be. Arról például, hogy Párizsban, ha a Sorbonne-ra vagy egy-egy szürrealista megbeszélésre sietett, nemegyszer kecskenyájon kellett áttörnnie magát. Vagy leír egy, Baltházár püspökkel kapcsolatos adomát, és így tovább. Élete eseményeinek dokumentálását egy vonatkozásban szinte maradéktalanul elvégzi: külföldi utazásairól akkor is lejegyez egy-két mondatot, ha Nyugatra, akkor is, ha a Szovjetunióba megy. Ekkortájt megkísérli a napokon belül az órák eseményeit is regisztrálni, nevek és helyszínek rögzítésével, többnyire kommentár, hangulatfelidéző és -jellemző részletezés nélkül. Valahogy akképpen, mint július 15-én: „Repülőtér Orly. Autó: Szőnyi Zsuzsa, Triznya” – azaz teljesen magánhasználatra. A módszerhez december elejéig jórészt ragaszkodik is, bár akár a Londonról, akár a New Yorkról szóló útibeszámoló sok hasznát aligha vették ezeknek a kurta szavas emlékeztetőknek. A Naplójegyzetek uralkodó műformája nem is ez. Rádiónyilatkozatok, előadászövegek, újságcikkek, irodalomtörténeti portrék, kerekasztal-beszélgetésre készült hozzászólások jelzik egyrészt a megformálás igényét, másrészt, hogy az önmegmutatástól, önelemzéstől, önmaga középpontba állításától még mindig óvakodik. Nem bír naplójának hőse lenni. Feljegyzései most nem műhelyforgácsok, nem melléktermékei és ötletcsírai valamely szépirodalmi művének – kerek egészek, többnyire a publicisztika területéről. Ezt látva 1968 augusztusában – épp a prágai eseményeket közvetlenül megelőzően – maga teszi fel a kérdést: „Miért hagytam abba újra és újra a naplórítást?”. S a felelete: „Letettem arról, hogy az írás – minden írás – afféle magammal folytatandó beszélgetés legyen problémáim tisztázására, saját magam helyesebb megismerésére; sajátos lelkületem föltárására! Ez is csak a rongyrazás, a riszálás egy neme. Egyetlen drága lelkületünk legárukodóbb sajátossága a változás; az idő, az események hatására.” Mégis, mindennek ellenére is ekkor vetődik fel benne először, hogy a naplórítást, egy kis ceruzavéggel a kézben olyan, mintha fegyvert forgatna: a lét visszahódításáért, a ciklikusan rátörő betegség, a depresszió, a magyarul vörösmartyasan hangzó búskomorság ellen. Hat hétig győzi is erővel és hittel lelki poklának feltárását; naponként adagolva a gyógyszert. Felépülését, rendbejöttét szolgálja, hogy Németh Lászlókkal, akikkel négy éve megszűnt az összejárás, újra egymás közelébe kerültek; önbizalmát erősítik Márai naplói, amelyeknek szerinte azért nincs hitelük, még ha hitelest tudatnak is, mert „az események rajzolása közben is önarcképet gyakorolnak”; s ad meghányi-vetni valót jó ideig a hír is: a szovjet csapatok bevonultak Prágába. Ezt rögtön a magyar 1956-tal veti össze, az akkori prágai tömegek Nagy Imre elleni tüntetésével, s azzal, hogy az újjászerveződő pesti rendőrségnek Csehország ajándékozott gumibotot, méghozzá két vagonnal. Hamarosan – mielőtt már a Szabad Európa sem a cseh eseményekkel kezdené a híreit – eljut azonban oda, hogy: „Prága nem...ég, a csehek vére nem ömlik – nincs, ami az égre kiáltson: visszasüllyedünk földi magányunkba”.

A súlyzóemelgetéseknek, ujjgyakorlatoknak, firkálásoknak nevezett gyógykísérelt, a naplóírás értelme s haszna mindennél inkább foglalkoztatja még egy ideig, körülbelül október elejéig, akkor azonban ráun az örökös jegyezgetésekre, s talán Gide nyomán, apró esszéekkel tölti meg naplója kereteit. Nincs ez másképp ezután sem: az új esztendő első napján tesz még ugyan egy kísérletet, de hamar abbahagyja. Az 1969-től 1972-ig tartó időszakban az átlagosnál ismét kevesebb az egy esztendőre eső mennyiség, tizenhat és fél lapot ér el, ám ennek is a legnagyobb részét rádió-előadások, színházi műsorfüzetek bevezetői, verselemzések, körkérdésekre adott válaszok, ünnepi beszédek, sőt hangszalagra rögzített beszélgetések (*Egy este Lukács Györgynél*) teszik ki.

És bár 1973-at *A naplójegyzetek elé* szerzett verssel indítja, a fogadalommal – „Naponra frok eztán valamit s ebbe a / dobozba vetem. Ez az én egér-rágcsálásom, hogy ne nőjenek / oly hosszú fogaim, hogy / bezárják a számat / a világ-kínálta táplálék elől” –, ez a „nyilatkozat” mégis arra jó csupán, hogy legyen mitől eltérnie. Petőfire emlékezik, a tengerdagályként rárohanó „zavaros-szennyes szomorúság” erejét méregeti; bölcsességeket, aforizmákat fogalmaz; haláleseteket regisztrál; vacsorák hangulatát idézi fel – el kell azonban jönnie 1974-nek, hogy csakugyan beálljon már a naplóírás gályapadjába, még ha előbb kételkedik is magában: „Lássuk, most mikor hagyom majd abba”. Nos, innen kezdve képes folytonos munkára fogni magát. Ami előbb egyféle önellenőrzéssel ér fel. Annak vissza-visszatérő latolgatásával, képes-e nyilvánosan végezni freudista fokú gyónást; képes-e, ha már a tüzetes napló a kémjelentések műfaját juttatja az eszébe, és a nevetséges bulletinezés is riasztja, egyperces esszékké ütni a bejegyzéseket. A „magánpanaszkönyvvel” szemben a napok történelmi kommentálása szerinte a másik véglet. A magának szabott egyhónapos próbaidő-lejártával ez a summázata: kísérleteznie kell továbbra is e nem kedvére való műfajokkal. „Már csak azért is, hogy ne nőjenek ráccsá az egérfogak.”

Az – eddig – hat kötetet sorjáztató gyűjtemény igazából csak ekkortól nevezhető Naplójegyzeteknek. Ekkortól követhető nyomon benne egy-egy szépirodalmi művének vagy tanulmánykötetének keletkezés- és fogadtatástörténete. Ekkortól le lehetők fel sűrítetten az olyan alapvető témái, mint a nemzetiségek, a nemzeti tudat, a nacionalizmus kérdéskörei, a magyarság sorskérdései – azzal a küzdelemmel együtt, amelyet egyszerre folytatott frótársaival s a politikusokkal. A politikát és a szellemi életet a társadalom két, összekapcsolt kerekének tudva, ekkortól ad jelzéseket az egyik és a másik mozgásáról – az irányítópultnál azt az Aczél Györgyöt látva, akihez szoros, baráti kapcsolatok fűzik. Paradox módon ekkortól sokasodnak meg a művei cenzúrázásáról rovott bejegyzések is, az Élet és Irodalommal szemben érzett, nem szűnő ellenszenvétől, megokolt fenntartásaitól kezdve a *Szellem és erőszak* című kötetének betiltásáig, a *Közügyek* című versének kényszeres átírásáig, s annyi cikke megkurtításáig. Ekkortól diagnosztizálja „házi elmebajosai”-t is és azt a megannyi kérést, kérelmet, amely időtráblóan köti le, akárcsak a kelletlen vendéglátás sok-sok alkalma. És ekkortól olvashatók a naplójegyzetek kötetei olvasónaplókként is: irodalomtörténeti fontosságú emlékeknek is tára, kispórtérnek is lelőhelye, miközben nem hiányoznak továbbra sem a jelzések a szellemi élet csatározásairól. Legvégül pedig a napi penzumok lerovása ekkortól kényszeríti rá a napló műfajának történeti és esztétikai tanulmányozására, a tipologizálására szinte. Hogy nemsokára fölbredjen az ambíció is a közlésükre: nyilvánosan rágcsálni ama egérfogakkal.

(Folytatjuk.)